

Politikára politikával válaszolni

Legyen vajdasági irodalom

(Zombor, 1909. május 11. – Zombor, 1995. január 29.): író, költő, műfordító, újságíró, szerkesztő. A gimnázium elvégzése után Zomborban nyomdai tisztviselő, majd az Új Hírek munkatársa volt. 1929-ben a JKP tagja lett a zombori pártszervezet 1934. évi felbomlásáig. 1936 elején a rendőrségi üldözés elől illegálisan Magyarországra ment, a Dante Könyvkiadó szerkesztőjeként dolgozott. 1938-ban tért vissza Zomborba, az Új Hírek munkatársa majd főszerkesztője, a Reggeli Újság újságírója, 1941-től a zombori városi könyvtár igazgatója, 1941–1944-ig a Kalangya főszerkesztője volt. A háború után részt vett a Népfront és a Népfelszabadító Bizottság helyi szervezetében megalakításában, a Petőfi brigád megszervezésében. 1945-ben a zombori kerületi Népfront alelnökévé, a zombori Magyar Közművelődési Közösség elnökévé, a Nemzeti Becsületbíróság tagjává választották. 1949-től a Testvériség-Egység kiadó munkatársa, 1955–1957-ig a Híd fő- és felelős szerkesztője, majd 1977. évi nyugdíjaztatásáig az Újvidéki Rádió magyar nyelvű irodalmi műsorainak szerkesztője volt. 1981-ben a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották. 1990-től 1994-ig a VMDK tiszteletbeli elnöke volt. Regényei, elbeszélései, versei, esszéi, emlékezései, riportjai több mint 40 kötetet tesznek ki és műfordítás-köteteinek száma is meghaladja a harmincat.

Az interjú 1984. augusztus 20-án készült Doroszlón. Első része megjelent a Híd 1984. évi 10. számában A provincializmus elleni harc címmel.

I.

„Hatvanévesnek lenni sokak szemében csak annyit tesz, mint belesímulni a múltba. Ez az, ami-be egy alkotó – a lázadozva – sohasem nyugodhat bele, s amire alkotásokkal szokott rácáfolni. Akit így kísér műveiben az ifjúság negyedik dimenziója, sohasem öregedhet meg naptári öregséggel” – írta tizenöt éve Majtényi Mihály, a hatvanéves Herceg Jánost köszöntve. Ugyanott olvassuk a következő mondatot is: „A szerep, amelyet pályája első évtizedeiben elfoglalt – Szenteleky ámuló, csodálkozó, figyelő szeme kísérte eleinte –, a szerep sokáig egy íróasztalhoz támasztja,

amelynek fiókjaiban minden, de minden benne volt saját korszakáról; a legelrejtettebb és saját magáról szóló fiókot persze másnak kell kinyitni.” Amikor most arra kérjük, hogy engedjen bepillantának ebbe a fiókba, ismét feltámad a minden interjú előtt jelentkező kétely: jogos-e, és a jó ízlés határán belül van-e a kitárulkozásra, az intim vallomásra való felkérés? Melyik riporterrel is lehetne őszintébb az író, mint az előtte fekvő tiszta fehér papírral szemben? Hogyan érzi magát, amikor az emberek „bele akarnak túrni a lelkébe”, a múltjában kutatnak? Teszi-e ezt egyedül magányos pillanataiban?

– Szégyelleni való titkaim ugyan nincsenek, minthogy azonban a megmutatkozásnak is van határa a mai világban, talán tényleg a kritikára bíznom a választ. Szegény Majtényival olykor mondtunk egymásnak efféle udvarias szavakat, talán azért, mert legintimebb dolgaink se maradtak titokban egymás előtt, s így nyugodtan mosolyoghattunk a bajszunk alatt. Tudtuk, amit tudtunk, s igyekeztünk mindig eltalálni, mit várnak tőlünk a váltakozó nehéz időkben. De ha már a magányos pillanatokot említéd, hadd valljam be, hogy igen sokszor érzem magam nagyon egyedül. Ez nemcsak a korral járó büntetés. Negyven év óta vesz körül a fizikai magány. Száz kilométerre élek a vidék szellemi központjától, s ezt a távolságot sokszor kísérté lemaradás ebben vagy abban, mert nem mehettem el illetékes helyre megtudni, mi is legyen a véleményem erről vagy arról, így aztán előfordult, hogy nem pontosan arra a helyre álltam, ahova állást foglalni kellett volna. Ezt persze sose felejtették el az orrom alá dörgölni, s valóságos istencsodája, hogy mégis többet kaptam – élményben, tapasztalatban, sőt elismerésben is –, mint amennyire érdemesnek tartottam magamat.

Hogy sikerült írói és emberi magatartásának erkölcsiségét megőrizni a legkülönbözőbb politikai konstellációkban is?

– Erkölcsi magatartás? Társadalmi viszonylatban gondolod? Sok minden rászorított erre. Nézd, én húszévesen aktív kommunista voltam, harmincévesen viszont vállaltam a „haladó polgár” nem éppen hálás és megtisztelő szerepét. Közben évekig

éltem Budapesten abban a meggyőződésben, hogy itt nem lesz belőlem soha semmi. Szürrealista novellákat írtam abban az időben, amikor Szenteleky megkiáltotta már programját a „helyi színekkel”. S Pestről hazatérve felfedeztem magamnak a szülőföldet, egymásra tett hatásaival ezt az egész hibrid emberi és társadalmi konglomerátumot. Ez a felfedezés eleve leszoktatott minden partikuláris felfogásról. Szentelekynek ez az oly sokat gúnyolt programja a couleur locale-lal kisebbségi program volt. Mert utóvégre nem mondhatta: írjátok meg az elnyomatást, a megkülönböztetést, a jogtalanságot, a „govori državim jezikom” [„beszélj államnyelven”] mindenütt figyelmeztető állapotát. Én is csak Pesten értettem meg, hogy ez lesz a dolgom, ha hazamegyek. S akkor értettem meg azt is, hogy mit jelent nekem a Vajdaság, Bácska, amelynek ha nem is voltak olyan mélyen gyökerező hagyományai a kétszáz év előtt idetelepített népekkel, mint mondjuk Erdélynek, de éppúgy megvolt a maga jogos igénye a nyelvi, nemzeti és társadalmi egyenjogúságra.

És engem pesti baráti köröm is a realitások felé fordított. A harmincas évek a népi írókkal a magyarság sorskérdéseit helyezték előtérbe. Érzésem szerint még ma se került kellő megvilágításba ez a nagyon jelentős mozgalom, amelyben forradalmi tüzek égtek. Talán azért nem, mert voltak szélsőséges, ellentmondásokkal teli elhajlásai. Hazatérve én se képzelhettem el másképpen az író, s főként nem a kisebbségi író magatartását. S itthon is merőben más szelek fújdogáltak 1938-ban, mint Szenteleky idejében. A Híd embereivel valamiféle közös platformot szerettünk volna teremteni, a magyar proletárokat és polgárokat közös szellemi mozgalomba szervezni, egy afféle kulturális népfrontba, ahogy szerbhorvát részről fogták össze a haladó szellemű fiatalságot. Mert a háború Bécs lerohanásával s a felvidéki eseményekkel már itt is előrevetette árnyékát. Ez volt a nagy próbatétel minden magyar írói és emberi magatartásra. És még hatványozottabban nyilvánult meg a háború alatt, amikor a par excellence irodalmi értékrendet alá kellett rendelni a nemzetiségi béke és együttélés szolgálatának. Ezek ma talán elkoptatott frázisok lehetnek, akkor azonban követésre méltó szent jelszavak voltak.

Ilyen programot követni a vidék egyetlen magyar folyóiratában, amikor a másoknak egész szerkesztőségét egyszerűen kivégezték, veszélyes vállalkozás volt. De lemondani nem lehetett róla, mert ez egyet jelentett volna a beolvadással. Okvetlen hangúlyozni kellett a szellemi különállást a parancsuralmi rendszerrel szemben, amelynek jelenlétét a megtizedelés gyakorlata vezette be a „csetnikháború” ürügyén. A háborús Kalangyának ezt

az ellenállását figyelték és számon tartották azok a belső nemzetiségi erők is, amelyek minden üldöztetés ellenére sem voltak leküzdhetők. A regionális bezárkózás, a megkülönböztetés tudatos vállalása s a barátság fenntartása a megkülönböztetettekkel olyan koincidienciát hozott létre, amit a betiltás, sőt megszüntetés állandó veszélye ellenére sem lehetett feladni. A Kalangyát a Csillag-börtön kommunista elítélője is figyelemmel kísérték, s ennek a figyelemnek köszönhetem, hogy megmaradtam.

A Kalangyának ezt a szakaszát az azóta kibontakozott jugoszláviai magyar irodalomtörténet is méltányolta, de fölöslegesen hangsúlyozva a színvonal esését literáris szempontból, a szerkesztő képességeit is megkérdőjelezve a sorok között. És már-már emberi és jellembeli kritériummal említve a kényszerű „taktikázást és alakoskodást”. André Gide írja valahol, hogy a túlerővel szemben az ember vagy nekimegy a falnak, vagy pedig taktikával tér ki a feltétlen legyőzetés ténye elől. Persze hogy szebb lett volna elmenni az erdőbe. Én erre is kaptam illetékes helyről impulzust, de valamikor csak 1944. szeptember végén, úgyhogy mire sor kerülhetett volna arra, hogy átvigyenek a Dunán a Fruška gorába, megtörtént a felszabadulás. Az alkalmazkodás időnként mutatkozó jelei azonban nem takarhatták el a folyóirat tisztességes igyekezetét, miközben valószínűleg ezeknek a „jeleknek” kell tulajdonítani, hogy a Kalangyát mégsem tiltották be.

S így lettem én Népfrent-aktivista 1944. október 21-től kezdve esztendőnkön át, s közben nem írtam, de minthogy Titót már a háború alatt fordítottam, még sokáig ez volt a mindennapi munkám. Olyan vállalkozással is kiegészítve, amilyen a kétkötetes szerb-magyar, magyar-szerb szótár szerkesztése volt 1945-ben.

Mozgalmi múltjáról nem sokat beszélt. Tudjuk, hogy már a háború előtt tagja volt a Kommunista Pártnak. Milyen elképzelései voltak a szocializmusról? Vonzódott-e az utópiák iránt?

– Mozgalmi múltam a tájékozódás, az útkeresés fiatalos érdeklődésével volt összhangban. Néhány év múlva meg is szűnt az én párttagságom, jöllehet változatlanul a szocializmust tartottam a század társadalmi életformájának. És mert elképzelésem sokkal inkább utópisztikus volt, mint a reális lehetőségek elképzelése, nem lettem volna alkalmas tevékeny párttagságra. Ezzel magyarázható, hogy a háború után három évig nem írtam, de ugyanakkor „haladó polgárként” vállaltam a politikai aktivista szerepét.

„Fiú, fiú, mégiscsak el kellene döntened már, politikai cikkeket akarsz írni, vagy kitartasz a versek mellett” – figyelmeztette Fekete Lajos a

húszas években. „Én mindenre vállalkoztam és ez nagyon rosszat tett nekem” – panaszkodta Ön egy alkalommal, mondván, hogy a helyzet ezt követelte. Ma is hátránynak tartja ezt?

– Irodalmi érdeklődéssel párhuzamban politikai nevelést kaptam. A pesti Bartha Miklós Társaságba jártam, tüntetéseken és diákharcokban vettem részt. Emlékszem, 1928 nyarán egy színházi előadás megzavarására készültek a jobboldali diákszervezetek. Szembeszálltak velünk, s a kivezényelt lovas rendőrség persze bennünket kardlapozott. Én a Baross utca elején laktam, de mivel egy lovasrendőr a sarkamban volt, be akartam mászni Nemzeti Múzeumba, de a lándzsás vaskerítésen fennakadva akkora suhintást kaptam, hogy felrepedt a nadrágom, és napokig nem bírtam rendesen ülni. Barátom, Hock Rezső, aki négy évvel idősebb volt, mint én, már abszolvált a jogon, egy napon kivette a Kommunista Kiáltványt a fővárosi könyvtár zárt, s a kölcsönzőket nyilvántartó részlegéből, majd a marxista irodalomnak egyéb kapitális köteteit, és természetesen engem is bevont érdeklődési körébe. Elragadó, szuggesztív egyénisége annyira hatott rám, hogy Budapestről hazatérve a Szervezett Munkás szabadkai szerkesztőségében jelentkeztem kéziratokkal. Ősszel visszatérve Pestre már riportokat küldtem az újságnak, s Haraszi Sándor, aki a lap szürke eminenciása volt, s engem még a Naplóból ismert, ahova rossz verseket vittem neki, azt mondta: „Ez a fejlődés természetes útja..”

Abban az időben egy beesett arcú, sápadt, szikár zombori asztalos, Székely József volt a Szervezett Munkás névleges szerkesztője, aki mint hadifogoly részt vett a Vörös Hadsereg harcaiban. Némely írásommal elküldött Vasa Bogdanovhoz, aki később Krležával a Pečat című folyóiratot szerkesztette, de 1928-ban még a szabadkai munkáslapnak volt ugyancsak névtelen munkatársa. Kinn lakott a kertvárosban, a lap mindenese, Kucsera Ferenc kísért ki hozzá, hogy Székely József szavai szerint „kipofázza” a dolgaimat, ha kell. „Mert én értek a szákmámhoz – mondta kissé palócosan –, meg konyítok válámennyit az osztályhárchoz, mivel Lenin elvtársnak voltam a tányítványá, de már az irodalomhoz nem értek.” Itt jut eszembe, hogy Vasa Bogdanov szabadkai éveit, s közreműködését a magyar munkáslap szerkesztésében, máig sem írta meg senki. A légkör a Tolsztoj utca 7. alatti szerkesztőség földes szobájában oly lenyűgöző volt, hogy már ezért sem lehetett az írást csupán literatúrának tekinteni. Minden szónak a cselekvés, a lázítás, az agitáció értékével kellett bírnia. És nem lehetett válogatni a műfajokban. Mindent vállalni kellett.

Ez a mindentvállalás később megbosszulta magát

nálam. Akkor, amikor a lapokban az írás nem tett volt már, hanem alkalmazkodás. Nyilván erre panaszkodtam, amire te most figyelmeztetsz. Terhes is volt, színtelen és íztelen az a munka. Sokszor ma is az, de hát mit csináljunk. Viszont nem tudom elképzelni magamat úgy, hogy megszakadjon kapcsolatom a mindennapi élettel.

Proletkultus irodalmon nevelődött, mondta egyszer. Hogy sikerült kikerülnie a zsdanovista irodalomszemlélet buktatóit?

– Sajnos nem sikerült. Negyvennyolcban, amikor megint írni kezdtem, alagsori szinten, nemzetiségi vonalon még nem szűnt meg a politikai megbízottak ellenőrző gyakorlata. A Hídnak még jó ideig olyan szerkesztői voltak, akik minden írásban megkövetelték a vonal kidomborítását.

Ha Herceg Jánosra gondolkodok, három vajdasági név jut eszembe: Szenteleky Kornél, Milan Konjović, Majtényi Mihály. Majtényit is állandóan foglalkoztatta a vajdasági lét. Ugy érzem, azért írt annyit a csatornáról, mert még kultiváltabbnak szerette volna látni ezt az egykor mocsaras vidéket, amelyen, mint Eötvös Károly írta: „a legnagyobb úri korhelyek termettek”, s amelyet Mária Terézia idejében többek között elítéltek telepítettek be, mint egykor Ausztráliát. Mennyiben hasonlít Vajdaság-képe Majtényiéhoz miben különbözik?

– Majtényi 1929 végén jött Zomborba, s ott maradt hét évig. Én azonban csak a harmincas évek közepén barátkoztam össze vele, azután, hogy Kázmér a Nyugatban írt rólunk, illetve az itteni irodalomról. S nem sokkal azután a zombori napilap szerkesztőségében dolgoztunk együtt pár hónapig, mivel én 1936 januárjában felmentem Pestre. Aztán először ő szerkesztette a Hidat, utána én, de mindig összedolgoztunk.

Barátságom Konjovićyal 1942-ben kezdődött, azután, hogy hazaengedték a német hadifogolytáborból. Nekem óriási élmény volt a művészete s együttélése a szülőfölddel s az itteni népekkel. Valahogy így szerettem volna én is megteremteni magamban és munkámban szülőföld és nagyvilág szimbiózisát.

Szenteleky más volt. Őrá nekem fel kellett néznom, mert ő vert lelket belém, ő preferált lelkesen engem, „beérkezettnek” tekinthető öregeknek is elébe helyezve, s emberileg is oly közel emelve magához, hogy még érzelmi ügyeimben is hozzá fordultam tanácsért és vigasztalásért.

Hogy azonban visszatérjek szűkebb hazánk múltjára, azt mondanám: vigyázz, Mária Terézia nem rabokkal telepítette be a török kitarodása után ezt a vidéket, hanem szorgalmas németekkel, akik

között még elzászi franciák is voltak, mint az én Karle nevű anyai őseim. A királynőnek munkás kézre volt szüksége, azonkívül katonákra a török ellen. Így kötötte röghöz a granicsárokat, s tartott itt minél többet Čarnojević szerbjeiből. A Buna rijeka partvidékéről jött bunyevácokat ferences barátok hozták be ugyancsak földet művelni és katonáskodni. A többiek, a magyarok, a ruszinok, a szlovákok és románok később jöttek, magyar felségterületekről. Így jöhetett létre itt, a népek szigorú különállása ellenére – vagy épp ezért – valamiféle társadalmi és politikai változásokra érzékeny népiség. Volkstum. Színekben is megkülönböztetően, ahogy például a Tiszántúl, Bánát – szerintem legalább – komorabb, a román háttérrel elégikusabb, mint ez a boros, bicskás Bácska. Talán ennyiben különbözik Majtényi Bige Jóskája az én Kekez Tunámtól. De a helyi színek elmélete, mint már említettem, nem vizuális követelmény volt a tájban álló emberrel, hanem politikai és társadalmi kategória.

Szenvedélyesen foglalkoztatja a vajdasági ember sorsa, ugyanakkor az Újvidéki Rádiókulturális műsorában, a Szempontban rendszeresen közölt írásai is a Kitekintő gyűjtőcímet viselik. Hisz-e a szellem embereinek egy olyan független köztársaságában, amely nem vesz tudomást államhatárokról, nyelvi és etnikai különbségekről?

– Most megint azt kell mondanom, hogy haza és nagyvilág viszonyában mindig is jelen volt bizonyos nosztalgia. Talán épp azért, mert a különböző népi hatások nem engedték meg a bezárkózást. Innen mentek ki a legtöbben Amerikába a régi világban, s Németország és Ausztria különböző vidékeire idénymunkára. Nálam ez a nyitottság – amely nem mentes a nosztalgiától – talán családi örökség. Apám, nagyapám mesteremberek voltak, akik világgá mentek az inasévek után. Lenézték az olyan iparoslegényt, aki nem volt vándorúton. Talán innen ered az én érdeklődésem a nagyvilág dolgai iránt. Olyan köztársaságban viszont, amilyenről te beszélsz, nem lehet hinni, mert a valóságban nem létezik. Csak álmodni lehet róla: S ezzel az álommal én nem vagyok egyedül.

Éveken át volt szerkesztője a Kalangyának, a Hídnak, majd az Újvidéki Rádióirodalmi műsorainak. Jó ideig napi irodalomkritikával is foglalkozott. Milyen emlékei vannak e munkakörökkel kapcsolatban?

– Én mint szerkesztő a már említett szempontok szerint igyekeztem dolgozni, más és más légkörben persze. Munkámhoz tartozott a kritikairás is, nem az elemző és okadatolt, inkább az impresszionista kritika művelője voltam, s vagyok ma is. Mint ilyen, nem lehettem szigorú. Különben is mélyen lenézem az

olyan kritikust, aki összetéveszti a tollat a taglóval. S ha valaki azt mondja, hogy az igazat mégis meg kell írni, erre is azt felelném, hogy ezt sem szabad az ítélet ridegségével tenni. Az, hogy „rossz”, vagy „gyenge”, nem irodalmi definíció, s az európai kultúra a kritikában is kötelező.

Irodalomkritikáit olvasva az volt a benyomásom, hogy önmagával szemben szigorúbbak a mércéi, mint író társaival szemben. Ön szerint melyek azok az alapelvek, amelyekhez az irodalomkritikusnak ilyen szempontból tartania kell magát, befolyásolhatja-e a nemzetiségi helyzet?

– Hát először is köszönöm a bókot. A felkarolás, az elnézés a kis irodalmakban is megbosszulja magát. Ez talán csak valamely irodalmi élet kezdeti állapotában indokolt. Népesebb mezőnyben, kedvezőbb viszonyok között, mint ma minálunk, le kell húzni a sorompót a tehetségtelenség előtt. S ez nemcsak a kritikusok, sokkal inkább a szerkesztők dolga. S micsoda nivőkülönbségek vannak nálunk lapok és szerkesztők között! A biztatás, a gyámolítás azonban legalább annyira kötelező, ha tehetségről van szó. S megint azt kell kérdezni, hol van ehhez – egy-két szerkesztő kivételével – a megfelelő intuíció?!

Kultúránk háború utáni fejlődésének fontos pillanatai egy-egy nemzedék fellépésével estek egybe. Mennyire tartja ezt szükségszerűnek és üdvösnek?

– A nemzedékváltás nálunk mindig légkör és lehetőség változásával esett egybe. A fiatalok Hídja annak idején a hatalmas politikai fordulattal érkezett, s olyan katarzis volt, amely hívő és ifjonti hévvel utasította el a szocrealizmust. Mi idősebbek, akik addig sok mindent megéltünk, egy pusztító háborút is, tartózkodóbbak voltunk, mint akik nem mernek hinni a saját szemünknek. A harmadik nemzedék az Új Symposionnal már egészen nyugatos irányzatot vett, alaposan befogva vitorlájába a liberális áramlatokat, s innen nőtt ki a legmodernebb, leeurópaibb generáció, tehetségét is a legeredményesebben kibontakoztatva.

Bár időnként meglehetősen nagy hévvel vett részt kis irodalmunk „nagy” összecsapásaiban, szerkesztőként vagy kritikusként igen toleráns volt ellenfeleivel szemben is. Mi vezérelte ilyenkor?

– Vigyázzunk, ezek inkább csak legendák, hogy nagy hévvel vettem részt kisebb-nagyobb irodalmi háborúkban. A gyanakvás helyezett koromnál fogva azok közé, akik bizalmatlanul fogadták a fiatalokat. Azt hitték, én is ellenük vagyok, ha egyszer hallgatok. És az a kötöttségem, ahogy a magyar írást mindig is szolgálatnak tekintettem, ami a fiatal tehetségek szabad szárnyalásában madártávlatból kicsinyes és maradi literátornak mutatott.

Vidékünkön sokan hirdették meg már irodalmi programjukat a provincializmus elleni harc jegyében, s közülük sokan estek a provincializmus hibájába. Vajdaságban, a legkülönbözőbb kultúrák érintkezési pontján, a nyitottság és termékeny egymásra hatás esélyeinek talaján miért lebeg mégis állandóan fejük felett a bezárkózás, az elszigetelődés, a kulturális pluralizmus hiányának Damoklész-kardja?

– Nincs ilyen vagy olyan irodalom. Csak jó és rossz irodalom van. Csak nagy nemzetek irodalmának lehetnek provinciális szigetei. A nemzetiségi irodalom a megmaradás küzdelmétől teljes. S akkor lesz provinciális, ha hiányzik belőle ez a küzdelem. Isac Singer a zsidó gettó írója, a diaszpóráé, s szabad-e ezért provinciálisnak mondani? És a nemzetiségeknél erősebben azt hiszem senki sem vágyódhat a pluralizmus után.

Foglalkoztatja-e az író és az olvasó kapcsolatának kérdése? Tudna-e írni valahol olvasóitól nagyon távol, mondjuk Dél-Amerikában?

– Meggyőződésem, hogy olvasók nélkül nincs irodalmi élet. S nem én találtam ki, hogy a magyar irodalom létezését nem Jókainak, Kemény Zsigmondnak és Mikszáthnak kell köszönnünk, hanem Kohnnak és Grünnek, a könyvügnököknek, akik olvasókat teremtettek hozzá. Nélkülük vákuumban lett volna a magyar irodalom, mint mindenütt, ahol az olvasó hiányzik. A kis irodalmakban, az emigrációban például. S én már ezért se tudnék emigráns lenni.

Miért dolgozik ilyen rengeteget?

– Sokalldod? Érdekes. Én folyton küzdök a jóra való restség ellen. Mert most, hogy megöregedtem, nem is tudok okosabb dolgot a munkánál.

II.

Köszönöm az alkalmi interjút. Folytatásában arra kérném, hogy most már kötetlenül, egy későbbi közlés számára, próbáljuk meg részletesebben megvilágítani életének néhány mozzanatát. Például azt az időszakot, amíg a Hídszerkesztője volt.

– 1948 után, a nagy politikai fordulat után Belgrádban egy szellemi fordulat is bekövetkezett és egyre többen léptek fel a szocrealizmus ellen, Đilasnak a rúdja már kifelé állt, sőt aztán 1953-ban Đilast ki is buktatták, úgy hogy az, aki nálunk a szocrealizmust politikai téren képviselte, megszűnt létezni. Jöttek a modernisták, szürrealisták, sőt dadaisták, és megindult egy irodalmi élet. Nálunk egy új generáció jelentkezett, a Bori, Major, Fehér nemzedéke, akik ugyancsak feleszméltek, hogy mi ez, hát itt nem lesz semmi? Ugyanakkor azonban a politikai tényezők Belgrádban sem adták még az

áldásukat erre az irodalmi szabadságra, ellenkezőleg, szorongatták őket. Természetesen méginkább lenn a földszinten, a nemzetiségi irodalmakban. Sóti, Rehák, Farkas Nándor, Nagy Jóska, aki akkor a lehangosabb és legerőszakosabb alakja volt annak az időszaknak, rájöttek, hogy itt kéne valamit csinálni, figuráltatni valami tekintélyt. Hogy a tekintély mért pont én voltam, nem tudom. Szóval engem emeltek ki, mert a Majtényi szegény azt csinált ott az aparatszikok, szóval a névvel szereplő szerkesztők mellett, amit azok mondtak. Nem volt más választás, no akkor rámmásztak, hogy vállaljam el ezt a szerepet. Én semmi pénzért nem akartam elvállalni. Akkor már elmentem Batinára, egy politikai tisztségből menekülve, a járási népbizottságnak voltam az alelnöke, és akkor mondták is, hogy belső emigrációba vonulok, de én nem törődtem vele, tíz éven át húztam az igát politikai téren, nem akartam tovább. Dehát „akkor irodalmilag”, ugye... Kézzel-lábbal tiltakoztam ellene. Láttam, hogy mi van. Láttam, hogy van itt egy kettősség. Egy alulról jövő friss és szabad kezdeményezési szellem, és egy fölülről szilárdan tartott nyomás. Telefonon hívtak, lerendeltek, összeült az egész „magyar PK”, ahogy mondani szokták, Zsáki, Sóti, Farkas Nándi és végül egy éjszaka, akkor már belekevertek magyarországi kapcsolatokat, az én levelezésemet, az én ottani írásaimat és úgy finoman tudtomra adták, hogy nekem ott valami nexusom van, jó lesz vigyázni...

Egy éjszaka Farkas Nándor felhívott, azt mondja, „tudod, csak arról van szó, hogy hát ugye majd mondhassák, hogy te az okupátornak bírtad szerkeszteni a Kalangya újságot, és most a szocialista társadalomnak nem bírod”. Mondom, birom. Birom. És attól kezdve vállaltam. De ugyanakkor olyan nyomás alá kerültem én alulról és felülről, hogy azt nem volt könnyű elviselni. Ezek folyton nyomtak engem, hogy csak vigyázzak, és ugyanakkor megindult Magyarország felől egy közeledési igyekezet, megvannak a leveleim, a Dunántúl című folyóirat...

Meg Csuka akart jönni...

– Igen, de főleg a Dunántúl. Felkínált egy ívet, szerkeszem én itteni írókkal, szóval fait accompli elé akarták állítani a rendszert, hogy ők jóba vannak Jugoszláviával, kibékültek, itt van, a kulturális kapcsolat is megszületett, szóval ez volt az, ami egyszerűen elviselhetetlenné tette számomra a dolgot.

Ugyanakkor a fiatalok, főleg Major, aki roppant agresszív volt és rettentő ambiciózus és obstrukcióval tágított szét minden találkozást, ragaszkodtak hozzá, adjam át nekik a szerkesztést, mondom vigyétek. „Ja, ja – mondta a Farkas –, az nem úgy van, mit akartok tük itt”... Így szorongattak engem, akkor a Doronjski meg hívott, hogy keressem fel. Doronjski akkor

atyaúristen volt itt. Elmentem a Doronjskihoz, akkor azt mondta, semmi okom nincsen kisebbségi érzetre, ők mögöttem állnak. Mondom, Jézus Mária, még mögöttem is álltok, meg vagyok én áldva.

Akkor nem mentem el többé a gyűlésekre. Tartották ott a gyűléseket Újvidéken, szónokoltak, fiatalok és öregek két pártra szakadtak, nem mentem el. Hagyjatok engem békével, lesz, ami lesz, én nem megyek el – mondtam. Hanem akkor még egyszer berendeltek a Pékába¹, a Nagy Jóska azt mondta, hogy majd akkor hagyod ott a szerkesztést, amikor mink mondjuk, nem amikor te akarod. Mondom, micsoda? Hát vedd tudomásul, hogy vége, kész, nem vállalom, nem csinálom tovább, érted? Alászolgája. El voltam szánva mindenre. Akkor átadták a szerkesztést a Majornak.

Utána tartottak este még a Rádió klubjában egy gyűlést és átadták. Közben kinevezettek bizottságokat, szerkesztő bizottságokat, ezt, azt, amazt, akikkel nem lehetett boldogulni. Ja, de még mindig nem volt olyan egyszerű a dolog, nem a Majornak adták át, hanem elővettek egy Dévics Imre nevű topolyai aparatsikot, afféle kultúrunkást, aki színházban meg festőtelepen aktivizálódott, hogy az legyen a Híd szerkesztője. Annak szegénynek fogalma nem volt, halvány sejtelve semmiről, de elvállalta egyből, azonnal, mért ne vállalta volna el, nem ismerte a veszélyeket. És akkor kitört a botrány. Gál fölállt, ordított, hogy micsoda megalázás ez, Szabó Gyurka is szót emelt, akkor odaadták a Majoréknak.

Sinkónak milyen szerepe volt ezekben az években?

– Nézd, Sinkó távol élt a Vajdaságtól, nem csak akkor, hanem világéletében. Talán születése óta. Neki véletlenül volt ez a szülőföldje, ő teljesen elszigetelve élt, mint a Spitzer fakereskedőnek a fia ott Apatinban. Az emlékei közé tartozik, hogy kiabáltak utána: Jud, Jud, Lumpenjud, tudod, a sváb legények, hát ez minden, ami őt Apatinhoz, a Bácskához fűzte. Jellemző, hogy Szentivánon élt egy ideig, mert ott volt a felesége orvos, Szenteleky többször írt neki, de figyelemre se méltatta, mélységesen lenézte valószínűleg az itteni kezdeményezést. Nem mondom, hogy nem joggal, nagyon szegényes kis irodalom volt, de a mienk volt, és mégiscsak fűződött hozzá valami az itteni vidékhez, ehhez a néphez való ragaszkodás, ami belőle hiányzott, mert ő kozmopolita volt. Egy ragyogó elme, egy lebilincselő előadó, és pozőr, és amit akarsz, élvezet volt őt hallgatni, nagyon szellemes volt a fordulataival az előadásaiban, de nem volt semmi köze ehhez a vidékhez, semmi a világon. Úgy hogy az én levelezésem vele, megvan a Híd-

levelezésem másolata, már nem emlékszem, miről leveleztem vele, de kizárólag ilyesmire szorítkozott, hogy van kézirat, nincs kézirat, stb. Ez volt minden kapcsolatom vele.

Az egyik levélben az áll, hogy „voltak bosszantó mellézköngéi is együttműködésünknek”. Ez 1956, december 27-én íródott. Ez gyakorlati kérdésekre vonatkozott?

– Igen, valószínűleg.

Nem igyekezett befolyásolni a Hídszerkesztési politikáját?

– Nem, abszolút távol tartotta magát ettől, Vajdaságtól is. Akkor ő már az Informbűróellenességével országos hírnévre tett szert, vitték előadásokra, vitaestekre, egyáltalán nem volt érdekelve. Emberileg se kerültem közel hozzá, azon kívül, hogy a lányomra bukkant Zágrábban, találkozott vele, vitt neki valamit, meghívta ebédre, vagy nem tudom micsoda, ilyen dolgok, de különben nem, nem, semmi.

Városi könyvtáros voltam és 1945 koratavaszán három járásból szedtem össze hivatalos utasításra az úgynevezett elhagyott házakból a könyveket. Az öreg Spitzer véletlenül az én utcámban lakott, látásból ismertem. Elvitték őket, elgázosították, és amikor megtudtam, hogy ő hol van, írtam neki egy levelet, hogy elkülönítettem azokat a könyveket, amelyekről felismerhetően meg tudtam állapítani, hogy a könyvtárából valók, így a Testvér című bécsi folyóiratnak a legalább három-négyszáz példányát még nyomdai haszkötővel átkötve. Akkor jött a feleségével és egy nagyon kínos félórám volt vele. Jött és nagyon kedvesen üdvözöltük egymást, bevezettem a raktárba, ahol egy sarokban voltak elkülönítve a könyvek és fölkapott egy kötetet, Heine verseit és zokogó hangon azt mondta, dögöljön meg minden fasiszta, folyjon ki a szeme, a vére minden magyarnak, svábnak, akármi volt, nyilasnak, és dühöngött. Én álltam megrendülve és magamban megsértve, mert minden magyart is mondott, és azt mondtam halkan, amikor kicsit abbahagyta, hogy talán nem minden magyarnak. Minden magyarnak, mondta. Akkor fogtam magam és bementem az irodámba. Megsemmisültem. Akkor jött be tíz perc múlva füléig táguult mosollyal és átölelt, hogy ne haragudjak és így, és úgy.

Én megértettem, csak mondom, roppant kínos volt nekem. Nem tudom, hogy volt-e ezen túl még kapcsolata ezzel a vidékkel. Nem hiszem hogy volt. Sinkó egy világpolgár volt, nem erre a vidékre való, mi valamennyien, legalább magammal kezdem, kis provinciális kultúrtrégerek voltunk hozzá képest. Egy

¹ A Pokrajinski komitet (Tartományi Pártbizottság) rövidítése

roppant érdekes, lebilincselő egyéniség volt, szépírónak nem tartottam soha, ma se, de az Egy regény regénye, azt hiszem, a kor, illetve a korszak világirodalmi művei közé tartozik.

Mielőtt otthagya a Hidat, már jó ideig folyt ez a vita, milyen kifogások merültek fel? Majorpéldául egyik Sinkóhoz írt levelében azt írja, „legnagyobb tanulságunk közé sorolhatjuk, hogy a folyóiratot kollektívan és úgyszólván nyilvánosan kell szerkeszteni.”

– Elsősorban ez, hogy nem kollektív szerkesztés folyik. Egyszerűen nem folyhatott, technikai akadályai is voltak a kollektív szerkesztésnek. Nyáron kimentem Batinára, ott volt egy asszony, nemrég ment nyugdíjba a Rádiótól, a Šešić Vera, az volt a gépírónőm, titkárnőm és minden, és nem lehetett öt embert, Ács Jósikát meg nem tudom Dévics Imrét meg Major Nándort meg Borit meghívni, no most gyerünk, szerkesszünk. Nem lehetett, vannak nyomdai terminusok, stb. És be kell vallanom, volt is bennem egy bizonyos ellenállás, folyton szabadulni akartam, vigyétek a fenébe, nem érdekel.

De eszmei jellegű kifogásuk nem volt?

– Semmi, szó sincs róla, az eszmei vonalat a Farkas Nándi szabta meg nekem meg a Rehák, meg a Duško Popovićyal írtak cikket, az volt az eszmei vonal, ők egy szellemi felszabadultság indításával jöttek, nagyon indokolt volt ez az ő feltörésük, csak éppen azt nem látták be, vagy talán be is látták, lehet hogy tudták, végül már észrevették, hogy engem fölülről tartanak, ők meg alulról nyomnak. Szóval nem, semmi eszmei... Itt-ott elhangzottak szónoklatok, hogy igen, modern szellem, de ezek csak szavak voltak, mert a modernizmustól akkor a Major Nandi vagy nem tudom egyik-másik olyan messze volt, mint Makó Jeruzsálemtől, abban az időben még.

Az is érdekes, hogy amíg szerkesztette a Hidat, addig közölte folytatásokban Sinkótanulmányát. Többek között azt is kifogásolták, hogy a tanulmány hosszú, olvashatatlan. Mi volt ennek a háttere?

– Ja, te konkrét dolgokra akarsz, hogy voltak-e konkrét támadási felületek? Voltak, hogyne...

Igen, de eszmei tartalmúak...

– Fenét eszmei, ez nem eszmei volt. Ez egyszerűen... Sinkó, minek ez a hosszú дума, Sinkót még le is szólták, unalmas. Akkor szegény Gyurka azt mondta, hogy miért közlöm a Szirmai Károly taplóízű novelláit. Volt valaki, aki ezt Szirmaival közölte, az meg amúgy is szegény üldözési mániában szenvedő ember volt, aki rögtön felhördült, sürgönyözött nekem, hogy mi volt, mit mondtak órá? Ilyen dolgok. Szóval voltak, akik egyes írásokat megbíráltak, kifogásoltak. Voltak ilyenek, de tartós

világnézeti kritikáról szó se volt. Csak ez a friss szellemi légáramlat adott szelet a vitorlájukba. Nem is tudom, hogy beszéljek-e többes számban, mert elsősorban Major volt a hangadó, akit én emberileg nem szerettem se akkor, se most, se semmikor, szóval volt egy ösztönös ellenszenvem.

Akkor se szerette, mert már Sinkónak is megírta, hogy egy irodalmon kívüli nagyon tájékozatlan ember.

– Kinek?

Sinkónak írta egy levelében.

– Írtam én? Igen? Ezek a levelek megvannak, amit én a Sinkónak írtam?

Igen. Amikor Major átvette a lapot, észlelte a realizálását azoknak az eszméknek, amelyek nevében felléptek? Frissesség, mozgás...

– Nem, persze hogy nem. Nem is lehetett, ha előveszed a régi számokat, akkor látod, hogy kik írtak bele, nem akarok neveket mondani, akik azóta régen letűntek, és akkor se jelentettek semmit. Majorban volt egy bizonyos készség a modern hangvételre, de az igazi modern hang már korábban, nálam, Pap Jóska meg a Sáfrány írásaiban, Vasko Popa felfedezésében mutatkozott meg. Majornak nem voltak akkor még...

Szóval azt állítja, hogy Majorfeltörésének nem volt egy nagyobb bázisa? Major rendszerint arra hivatkozott, hogy „ez a szerkesztőség írók és tollforgatók jelentős csoportjának kívánságára került a folyóirat élére”.

– Hahaha, nem volt, nem volt. Én csoportokról nem... Azt hiszem, hogy ő képzelte magát egy csoport vezérének. Lehet, hogy valahol össze is ültek klubban vagy kiskocsmában, mit tudom én, de a nevek, akik megmaradtak az irodalomban, az ő kortársai, ha visszanezel, akkor könnyű megállapítani, egy kezeden meg tudod számolni őket.

Kik voltak azok, akikre hivatkozhatott volna?

– Nem, nem. Egyedül a... Végül akkor Gyurkát (B. Szabó György – a szerk.) győzték meg. Akkor Gyurka is érezte, kapott akkor már szemrehányásokat innen-onnan, hogy a szocializmus merev kiszolgálója, úgyhogy akkor Gyurka ugyancsak föleszmélt, hogy mi van itt, mi folyik Belgrádban, Zágrábban, Ljubljanában, és egyszercsak ő is irányt változtatott, akkor szegény beteg is lett, elkerült Golnikra, és ott részint unalmában, részint bánatában nekiállt és csinálta ezeket az aprólékos kis rajzokat és ebbe temetkezett bele, felfedezte Vajda Lajost, stb. Szóval ők... ilyen konkrét esetek nem jutnak már eszembe, mint Sinkó tanulmányának a hosszúsága, unalmassága, egy kásahegy, nem győzni nyállal, stb. Szirmai pocsék novellái fűrészpör-ízűek meg taplóízűek, mint Gyurka mondta, szóval ilyenek voltak. Nekem akkor kutyakötelességem volt

megvédeni nem csak meggyőződésből, hanem azért is, mert munkatársaim voltak, azt a Sinkót, meg azt a Szirmai Károlyt.

Szirmait amúgy is megvédte volna.

– Persze, persze, de ott, azokban a vitákban.

Még irodalmi pályafutásának kezdetén írt egy meglehetősen élehangú cikket Szentelekyről.

– A budapesti Hídban jelent meg, egy Csanádi György nevű ember szerkesztette, aki később a Magyar Rádió irodalmi szerkesztője lett, ez az utódállamok magyar irodalmának volt a folyóirata. Erdélyiek, felvidékiek és vajdasági én voltam egyedül.

Ez az, ahova beszállt a Komáromi József Sándor pénzzel...

– Nem, az a Kelet Népe volt². Beszállt hatvan hold földdel, nem is, hanem vett egy nyomdát a marha, hogy majd megveszi a nyomdát és szaladnak hozzá a szerkesztők és hozzák neki a lapokat. Móricz volt az első, aki nem vitte el, inkább nyomorgott meg minden, mert nem... Sok pénze odaveszett, vagy a hatvan hold föld.

Mi vezérelte ennek az éles hangú támadó cikknek a megírására?

– Az, hogy én kommunista voltam ifjú koromban, ha nem tudnád, és baloldali szemszögből néztem és tele voltam Európa ígézetével, mélyen lenéztem a Vajdaságot, be kell vallanom, mélyen és szentelenül, és ez adott nekem impulzust arra, hogy ezt az én lenézésemet írásban is kifejezésre juttassam. Aki válaszolt a cikkekre, az Csuka volt, nagyon élesen felelt a lapjában, a Képes Vasárnapban, és aki soha ezt a kérdést nem hozta fel, az Szenteleky Kornél volt, mert rá két vagy három év után, miután hazajöttem Pestről és kicsit kijózanodtam, és felfedezni is véltem már a Vajdaság konglomerátumát mint olyant, szerb barátaim voltak, stb., ő volt az, aki kéziratot kért tőlem, azzal, hogy olyan kéziratokat küldjek, amely ellen az ügyésznek nem lehet kifogása. Ez a levél a Szenteleky-levelek sorozatában nem jelent meg emiatt a kitétel miatt, hogy az ügyésznek ne legyen kifogása ellene, mert ebből kiderült volna, illetve megerősödött volna a vád, amit annyit hangoztattak ellenem a háború alatt, hogy kommunista vagyok. Holott akkor nem voltam már párttag, likvidálódott a zombori pártszervezet, én megint Pestre költöztem és polgár lettem, lehet hogy ez szégyen, de így van. Szóval akkor kezdődött a barátságom Szentelekyvel. Én laktam a legközelebb hozzá, mellettünk volt a szabadkőműves páholy háza, ahova Szenteleky hetenként egyszer bejárt, mikor még hívő szabadkőműves volt, és mikor még bízott benne, hogy a szabadkőművesek, ugyanúgy mint Kazinczy

korában, és Martinovicstól kezdve, a magyar szellemi élet legjobbjai voltak, és hogy olyan szellemi erő, amely ki tudja küszöbölni az ellentéteket az akkori jugoszláv királyság népei között a politika színterén. Persze aztán abból is kiábrándult, és amikor engem szólítottak fel, hogy lépjek be a páholyba, akkor ő volt az, aki azt mondta, mit akarsz te ott az öreg boltosok között, akik tízezer dinárral megváltják a kizsákmányolt munkások ellen elkövetett bűnüket. Szóval, ha valami volt később, akkor én már nem is levélben küldtem el, hanem vonatra ültem, délután háromkor ment a vicinális Zomborból és huszonöt perc múlva ott voltam Szivácon, a Telecska alatt kanyargott velem a vonat, és ő délután már nemigen fogadott beteget, akkor különben is lefeküdt, lázmérővel a szájában, és azon keresztül beszélgetett velem a világ dolgairól. És az esti nyolc órai vonattal mentem haza. Ez volt a barátságunk kezdete, majdnem azt mondanám, a vége is, mert mindezután még másfél-két évig élt. Büszke vagyok rá, hogy utolsó írása az én kis könyvemnek az előszava volt. Viharban címmel kiadtam egy kis novelláskötetet, akkor mind saját költségünkön adtuk ki a könyveket, kiadó nem lévén. Volt, aki házalt vele, én nem házaltam, de viszont ott maradt a nyakamon.

Szenteleky egyhelyütt említi a levelezésben, hogy „amikor még én folyóirattal akartam ideológiákat megdönteni”. Mikor lehetett az? Majtényi is utalt erre a mondatra.

– Nem volt más folyóirata, csak a Vajdasági Írás és aztán a Kalangya. De úgy tudott visszanezni egy évre is, mint aki tíz vagy húsz évre tekint vissza, olyan zajos volt körülötte ebben a kis csigaházában a jugoszláviai magyar irodalom élete, hogy azt hiszem az idő is más dimenziót kapott az ő emlékeiben vagy tudatában, mint minden más egyéb is. A tragikus az volt, hogy, hiszen tudod, hogy ellene volt a vajdasági irodalomnak, és akkor, amikor én őt megtámadtam abban a cikkben, akkor tulajdonképpen azt mondtam, amit ő két-három évvel korábban, hogy nincs szükség vajdasági irodalomra, mert az csak szegényes lehet és sajnálatra méltó. Szóval mégis a halálát megelőző két-három évben ébredt a tudatára, hogy hol is élt ő eddig, milyen vidéken, emberek között, akikről nem vett tudomást, csak mindig az elvagyódás, mindig a Párizs-imádata tolakodott előtérbe és semmi közösséget nem tartott az itt élő néppel.

Az említett tanulmányában Majtényi is kérdés formájában fogalmazza meg ezt, de a Szentelekyről alakított kép is az idők követelményei szerint alakult, úgy hogy 43-ban volt róla egy kép, 63-ban, 73-ban, folyton módosult, ki-kiragadtak

² Herceg erre nem jól emlékszik. A részleteket Komáromi József Sándor mondja el a vele készült interjúban.

mozzanatokat...

– Minden mozgalom hat a vezérére, nem csak a vezér hat és vezeti a mozgalmat. És a vajdasági irodalom akkor mozgalom volt, ő volt a szervezője. Biztos, hogy hatással volt rá. Az, amit ő Latákról írt nekem a levelezésben, vagy még ezer más dolgot tudnék mondani, az őt már mint baloldali embert mutatja meg, aki azonban csak ebben a mozgalomban lett baloldali, addig nem volt az.

Érdekes lenne megvilágítani azt a hirtelen beállt változást, amikor a couleur locale híve lett. 1927-ben például Mladen Leskovac írta a Letopisan: „Što vojvodanski Mađari ne daju danas onakvu književnost, kakvu bi Senteleki želeo, i to je ono, što bi smo želeli naglasiti, tome nije razlog Vojvodina, nego opšte prilike i stanje tamošnjih mađarski pisaca. Jednom, mi to verujemo, dočiče vreme, kada će i vojvodanski mađarski pisci okrenuti leđa Toskani i bulevarima, i tražiti motive po Krnjaji i po malo-idoškim rogljevima. A kada će uvideti preimućstvo ovih drugih nad onim prvima”³. Ezt akkor írta, amikor Szenteleky kijelentette, hogy ne legyen vajdasági irodalom.

– Igen. De már Dettre János levele után. Mert tudod, hogy Dettre János volt az, aki ugyanezeket mondta sokkal határozottabban és élesebben, és Szenteleky, aki előzőleg Dettrével vitatkozott még, végül teljesen elfogadta – lehet, hogy ehhez Mladen is hozzájárult – Dettrének az álláspontját, hogy gyökértelen irodalom nem létezik, mint ahogy nem is létezik. Ő volt gyökértelen szegény egészen odáig, amíg nem állították egy mozgalom élére.

Hogyan viszonyult Szenteleky a pesti elismeréshez?

– A pesti elismerés érthetően minden nemcsak kisebbségben, hanem vidéken élő írónak is a szíve vágya volt. Azonkívül neki fiatalon voltak némi pesti sikerei, hiszen Kiss József lapjának volt a munkatársa. Itt is azonban, amikor ez megint aktuális lett, egy Fekete Lajos nevű költő, aki visszatért mint emigráns Magyarországra és fölment Pestre és ott kapcsolatokat teremtett, és aki megbeszélte, azt hiszem pont Csanádi Györggyel, akkor már ő volt a szerkesztője a Rádióknak, egy irodalmi estet, akkor érthetően fogalmuk se volt arról, hogy mi a Vajdaság. Herczeg Ferencsel jöttek elő, mert idevaló származású volt. Hogy annak a Herczeg Ferencnek ennyi köze nem volt a

Vajdasághoz már, főleg a kisebbségi magyarsághoz, azzal nem törődött senki. Szóval akkor, hát ez a levelekből kiderül, hosszan húzódott el ez az ügy, nem tudom miért, mert a pesti rádióba nem volt olyan nagyon nehéz bejutni, később, amikor én fölléptem, láttam, és akkor megint a slepp vitte őt magával, a Kristály István, a Cziráky, a nem tudom ki, ez meg az, aki szerepelni szeretett volna Pesten. Ugyanakkor nagyon érdekes az ő megalkuvása. Nagyon jól tudta, hogy Cziráky mit jelent, hogy mit ér, hogy Kristály mit jelent, és mégis, elragadtatott hangú leveleket írt nekik, egyiknek is, másiknak is, annyira, hogy Szenteleky temetésén Cziráky ajánlkozott fel, mint a legjobb, hozzá legközelebb álló munkatársa, hogy elbúcsúztassa a koporsója fölött. Ezek tragikomikus dolgok, ugye... De, mondom, azok is vitték őt, akiket neki kellett volna vinni.

Szóval sokat jelentett neki az, hogy Pesten szerepelt?

– Hogyne. Nem tudom, hogy mondjam neked, politikailag talán deklasszálnak hangzik majd, de magyar irodalom egy van a világon, mint ahogy magyar nyelv egy van. Mondhat, ki mit akar, de biztos, hogy aki valamit ér, aki valamit számít, az annak a magyar irodalomnak a függvénye, érted? Így volt a Prágában élő Kafkával, és Franz Werfellel, és Reiner Maria Rilkével, akik a német irodalom nagyjai lettek. És a német irodalmon keresztül az európai irodalomé. Hát természetes, hogy egy kisebbségi diaszpóra írói, az a kevés tollforgató, aki itt élt és a kezdet kezdetén volt a mozgalom maga, természetesen ott szeretne volna a visszhangot hallani a magyar irodalom központjából, Pestről.

Egyesek Szentelekyvel kapcsolatban is említik, hogy zsidózott.

– Igen.

Ez kimondottan Kázmér Ernőhöz fűződik?

– Nem, ezek ilyen, a dühkirohanásaiban felelőtlenül elhangzott szavak voltak, amelyek egészen távol álltak Szentelekytól. Azt, hogy ő antiszemita lett volna, nehéz feltételezni, mert a legjobb barátai és a szabadkőműves testvérei túlnyomó többségükben zsidók voltak. A dr. Fürst Sándor Verbászról, a zombori Wohlheimer doktor, és így tovább. Szóval ennek abszolúte semmi alapja nincsen.

Hogy alakult ki ez a dolog?

– Úgy, hogy azt a zsidót, azt nem szabad úgy érteni, mint zsidózást, hanem inkább úgy, ahogy a

³ „Hogy a vajdasági magyarok ma nem olyan irodalmat alkotnak, amilyent Szenteleky szeretne, ennek – és ez az, amit hangsúlyozni szeretnénk – nem a Vajdaság az oka, hanem az általános állapotok és az ottani magyar írók helyzete. Hisszük, hogy egyszer eljön az idő, amikor a vajdasági magyar írók is hátat fordítanak Toscanának meg a sugárutaknak, és a Krnjaja meg Kishegyes táján keresik motívumaikat. És amikor belátják ez utóbbiak előnyeit az előbbiekkal szemben.” (M. L.: Da li postoji vojvodanska mađarska književnost? – Letopis Matice srpske, god. 101. knj. 312. sv. 1., april 1927., 148.)

boltos, a Fenyves, a boltos, aki nem akar tudomást venni egy kisebbségi mozgalom megindulásáról, hanem a boltját csinálja. Persze Fenyvesnek se volt könnyű dolga, állandó harcban állt a cenzúrával, de Szenteleky, aki összeveszett Fenyvessel, mert Fenyves magának vindikálta a jogot egy szellemi élet megteremtésére, elragadott pillanataiban kiszaladt a száján ilyesmi is, de tulajdonképpen a boltosra vonatkozott, és nem a zsidóra.

A nyilvánosság előtt is?

– Csak a leveleiben találsz ilyesmit. Tudnod kell, hogy a zsidóság volt itt a jugoszláviai magyar kultúrának a legfelsőbb rétegén. A zsidóság volt az a pezsdítő szellem, amely hatni tudott itt ezen a lapályon, ezen a kulturálatlan parlagon, a vidéken, a zsidóság volt az, amelyik egy kis igényt tudott támasztani. Ahol zsidók voltak, ott pezsgő élet folyt, és irodalmat, könyvet, ha mindjárt csak Színházi Életet, de olvastak, hangversenyek voltak, és így tovább. Ezt ő soha egy pillanatilag nem vonta kétségbe.

Majtényi egy kéziratában, ami aztán kimaradt a *Magunk nyomában* című könyvéből, így magyarázza: „a dolgok ilyen leegyszerűsítése, a mérges ember lelkéből hamar kipattanó vád ugyanazzal a hanglejtéssel azt vágja a szemébe, ami pillanatnyilag a legkellemetlenebb. Szóval a kapitalizmusban te kommunista, a fajvédő világban, vagy annak kezdeteiben te zsidó, viszont manapság gyakran halljuk a nem épp megtisztelő »te fasiszta« epitetont”. Nagyon nagy leegyszerűsítés ez így?

– Nem, azt hiszem, hogy tulajdonképpen így is volt, és amit én előzőleg mondtam, az fedi ezt.

A Kázmér Ernőhöz való viszonya hogy alakult ki?

– Én Kázmér Ernőt személyesen nem ismertem, soha nem találkoztam vele, egyszer láttam egy kávéházban ülni, mentünk egy kollégával, Levkovics Ernő újságíróval, azt mondja, á, ott ül a Kázmér Ernő. Nagy kutyanyelven rótt a betűket, azt hiszem a Moszkva kávéház márványasztalánál. Nem ismertem. Akkor, amikor a Pen Club megalakult (hát a Pen Club akkor is sóhivatal volt, ma is az, minden időben, mint minden írói szervezet és egyesület, semmi köze az alkotó embernek hozzá), megint hátulról jött a kérdés, hogy mi lesz velünk? És akkor Szenteleky névsorokat állított össze, és félt, hogy Kázmér majd a Naplónak a munkatársait fogja oda beprotezsálni. Kázmér mozgékony ember volt, nem úgy, mint ő, bezárkózva egy faluba, Kázmér jött, ment, utazott, Zágrárból Belgrádba, Belgrádból Zágrádba, a foglalkozásánál fogva, utazó volt ugye. Hogy végül mi lett az egész Pen Clubból, hogy mi bekerültünk-e oda, vagy nem, nem tudom.

Igen, Szenteleky írt egy cikket, az volt a címe, hogy *Az írók csonka parlamentje. Ott is elpanaszolja, hogy a Pen Clubot országok szerint szervezik meg, és hogy a kisebbségek kimaradnak. De a Kázmér iránti antipátiája csak innen ered, vagy volt ennek más oka is?*

– Azt hiszem, hogy innen, talán még Pestről is. Nem tudom, aztán talán a beteg ember bezárkózottsága, és a bezárkózottsággal együtt járó kisebbségi érzet, talán az is hozzájárult, hogy ezt a mozgékony embert távol tartsa vagy elidegenítse magától és a vajdasági irodalomtól. Tény, hogy Kázmér Ernő nem írt a Szenteleky által szerkesztett lapokba. Valószínűleg nem kért tőle, és az nem küldött neki. Valószínűleg nem voltak baráti viszonyban. Annak ellenére, hogy Kázmér később, Szenteleky halála után írt egy nekrológot, de Kázmér akkor már nagyon rossz anyagi körülmények között élő ember volt, aki mindenhova írt, és mindent írt, és mindent vállalt. Aki egy-két órán belül megírt neked egy most kapott könyvről hosszú ismertetést, mert belelapozott és már tudta, hogy mit kell mondani. Szóval egy ügyes, hogy úgy mondjam, élelmes literátor volt. Ugyanakkor jószemű, a judíciuma, kritikai érzéke is fejlett, és kulturált, nagyvilági ember volt. Azt hiszem, ez volt az, ami még hozzájárult ahhoz, hogy Szenteleky antipatikusan tekintsen a működésére.

Úgy tudom, hogy még jóval régebben ön elkezdett írni egy nagyobb Szenteleky-tanulmányt.

– Igen.

Abból körülbelül húsz oldallal készült el, és akkor abbahagyta. Ennyit tudok. Elmondaná, hogy akkor milyen nehézségeket érzett, és ma is milyenek azok a problémák, amelyek miatt megakadt ebben a munkában?

– Nézd, kérlek szépen. Nekem volt egy szerződés 1941 őszén az Egyetemi Nyomdával egy regényre. Egy jó részét megírtam, valamennyi meg is jelent közben belőle, de 1942 január végén olyan katarzison mentem végig az újvidéki razzia után, hogy fogtam és összetéptem, és nem akartam úgynevezett kisebbségi regényt írni. Ahhoz még nem volt meg a távlatom, és az atmoszféra se volt olyan, hogy úgy írjam meg azt a kisebbségi regényt, ahogyan a valóság megkívánta, és nem, ahogy innen vagy onnan látni akarták. Fogtam és elégettem. Így voltam a Szenteleky-tanulmánnyal is. Nekem olyan sok bajom volt, mint Kalangya-szerkesztőnek, itt politikai harc folyt a háború alatt a magyar vezető emberek között, volt egy Nagy Iván nevű újvidéki ügyvéd, egy sokác származású, aki 1938-ban, amikor a földművest védő törvény megjelent, és annak egy cikkelye nemzetiségi embernek a földvásárlást miniszterelnöki jóváhagyáshoz kötötte, akkor skrupulus

nélkül sokácnak vallotta magát. Ez a Nagy Iván szélsőjobboldali vizeken evezett, megvolt a maga pártja, sokkal ügyesebben, határozottabban, energikusabban politizált, mint a régi magyar urak, Deák és a többiek, szegények, akik még valamiféle parlamentáris fair play-hez szoktak hozzá. Nem kísérem figyelemmel korábban, 1941 előtt Nagy Iván működését, egyszer kerültem csak vitába a lapjával, Hangya Bandi védelmében, de akkor nagyon szőrmentén bántak velem, nem támadtak erősen, inkább csak a lapot, ahol dolgoztam, az Új Hírek című napilapot, annak a zsidó tulajdonosait. Meglepetés volt a számomra, amikor ez a Nagy Iván és a társai engem följelentettek Pesten (volt a Miniszterelnökségnek egy ügynevezett második ügyosztálya, ahova a kisebbségi ügyek tartoztak), hogy kommunista vagyok, hogy szabadkőműves vagyok, hogy zsidóbérenc vagyok, tudták, nem kellett nagy fantázia, rá lehetett ismerni egyes zsidó kollégáknak a stílusára, Havas Károlyéra, Debreczeniére, akik változatlanul írtak a Kalangyába más néven. Akiknek már nem volt kenyerük akkor. Ilyen dolgokra kellett tekintettel lennem. Nagyon nehéz volt a Kalangya szerkesztése a háború alatt, nehezebb, mint Szenteleky vagy Szirmai idején. Utasi Csaba írt egy doktori disszertációt a Kalangyáról, ő mai szemszögből nézi, mint olyan ember, aki nem ismerte az akkori viszonyokat és nem érezhette a bőrén, mint mi, a veszélyeket, amelyeknek ki voltunk téve. Internálástól kezdve sokkal súlyosabb... Ne beszéljek katonai behívásokról meg büntetőszázadról és egyebekről.

Szóval sok mindent hagytam abba. De amit Szentelekyről megírtam, ami a kis könyveiben megjelent, meg amit a Kelet Népébe írtam róla, azt

hiszem, nem kell szégyellnem magam miatta. Azt hiszem, hogy mégse érződik nagyon a taktikázás és a megalkuvás, hogy többet engedtem meg magamnak, mint amennyi tulajdonképpen megengedhető volt.

Bizalommal tölti el az embert, ha látja, hogy az írók mégis ki tudnak harcolni maguknak egy bizonyos szellemi függetlenséget a legnehezebb időkben is. Néha úgy tűnik, hogy ez szinte a csodával határos.

– Igen. Tudod, vannak szituációk, amikor az ember úgyszólván nem felel önmagáért, mert olyan helyzetbe hozták, hogy képtelen megállni a helyét. Én ezeket a szituációkat, már ha felismertem, akkor nagy ívben igyekeztem kikerülni. De mégis kellett taktikáznom és mégis kellett megalkudnom, legalább a frázisok erejéig. Szóval nagyon nehéz volt. Amikor a Kalangyának a szemére hányják, hogy a háború alatt nem volt az, mint korábban, a nívója lesüllyedt, akkor ezer válasszal tudnám kivédeni ezt a támadást, azzal elsősorban, hogy a zsidók nem írhattak, akik írtak, elkedvetlenedtek, azután a vajdasági írók másik része iparkodott Pestre, a Délvidéki Szemle Szegedről magát tartotta a vidék szellemi központjának, és Szegedet, nem pedig Újvidéket vagy Szabadkát. Mentek el az embereink és oda írtak, nem pedig a Kalangyába. Nem maradt más, mint a politikára politikával válaszolni, és úgy válaszolni, hogy az a tisztesség keretei között maradjon, tehát az itt élő népekről írni és íratni, és szépirodalmi lap helyett egy határozottan szerbbarát folyóiratot csinálni. Ez volt a helyzet. Szóval, sok minden magyarázható azzal, amit a mai emberek, akik nem ismerték az akkori viszonyokat, egyszerűen nem tudnak megérteni.